

Eerbetoon met een grafsteen – Bij het graf van Emanuel Snatager (1953-2020)

Deze tekst is eerder verschenen in Tijdschrift Terebinth, 2022-1.

Twee grafstenen, ze lijken identiek. Links en rechts, onder ieder van de twee stenen rust een Emanuel Snatager. Het zijn matsewot (enkelvoud: matsewa) op de Joodse Begraafplaats te Zutphen. Ze markeren een aangrijpende geschiedenis.

Begin oktober 2021 werd ik gevraagd op zondag de 10e naar de begraafplaats te komen om “minje te maken” bij de onthulling van een grafsteen. Minje (voluit: *minjan*) betreft de aanwezigheid van tenminste tien Joodse mannen, vereist om bepaalde gebeden, zoals het kaddisj, uit te spreken. Het betrof de matsewa van Emanuel Snatager (zie de foto hiernaast), overleden in Amsterdam op 8 oktober 2020. In hun rouwadvertentie hadden twee collega’s hem omschreven als psychotherapeut in hart en nieren. *De Volkskrant* wijdde een maand later een *In Memoriam* aan hem.



Emanuel Snatager junior. Foto privé archief.

Identieke stenen

Terwijl de opperrabbijn spreekt, merk ik op dat de steen wel érg veel lijkt op die er rechts naast. De steensoort is dezelfde, het ontwerp identiek, terwijl de rechtse toch uit 1935 dateert en de linker, die van Emanuel junior uit 2021. In de tussenliggende 86 jaren zijn matsewot-gebruiken sterk gemoderniseerd – zoals dat trouwens ook in de periode voor 1935 het geval is geweest. Ook de tekst lijkt, afgezien van de persoonlijke details, identiek.

Groot aantal vrienden

Op de steen van Emanuel jr. staan “partner, broer en oom” vermeld. Tijdens de toespraak staat dit drietal naast het graf, vervolgens spreekt



[Hebreeuws:] Hier rust de geëerde Emanuel, zoon van de geëerde Eduard en de naam van zijn moeder (is) Ruth. Hij ging naar zijn eeuwige wereld op 20 tisjrie van het jaar 5781. Moge zijn ziel gebundeld worden in de bundel van het eeuwige leven.

[Nederlands:] Hier rust onze lieve partner, broer en oom Emanuel Snatager, geb. 2 maart 1953 (15 adar 5713), overl. 8 oktober 2020 (20 tisjrie 5781).

[Hebreeuws:] Hier rust de geëerde Menachem, zoon van de geëerde Avraham en de naam van zijn moeder (is) Froemet. Hij ging naar zijn eeuwige wereld op 9 marchesjwan van het jaar 5696. Moge zijn ziel gebundeld worden in de bundel van het eeuwige leven.

[Nederlands:] Hier rust onze lieve man en vader Emanuel Snatager, geb. 17 april 1873 (20 niesan) 5633, overl. 5 november 1935 (9 chesjwan) 5696

de neef het kaddisj uit. Snatager was een typisch Zutphens-Joodse familie waarvan na de vernietigende Holocaust weinig meer over is. De partner is uit Amsterdam gekomen, de zuster uit Israël en de neef uit Berlijn. Maar zelden zag ik bij een steenonthulling zo'n indrukwekkend groot aantal vrienden en oud-collega's. Het ziet zwart van de randstedelingen. Ook circa vijftien neven en nichten zijn gekomen.

Grootvader en kleinzoon

Mijn vermoedens worden spoedig na de plechtigheid bevestigd: onder de rechter steen ligt de grootvader van de man onder de linker steen. Emanuel Snatager jr. heeft zich doelbewust naast zijn grootvader laten begraven, in het graf dat oorspronkelijk bestemd was voor zijn grootmoeder Julie Snatager-Wallerstein. Zij is in februari 1943 in Auschwitz vermoord. Het graf bleef leeg. Hij heeft daarbij opdracht gegeven een steen te maken die identiek is aan die van zijn grootvader. En sterker nog: kort voor zijn dood heeft Emanuel Snatager jr. in Pforzheim, de geboorteplaats van zijn grootmoeder, een Stolperstein laten plaatsen. Opdat er ook voor haar een plek van herdenken zal zijn. Bij de plaatsing in mei 2020 lag hij in het ziekenhuis waar hij te horen kreeg dat hij nog maar kort te leven had. Hij liet deze woorden uitspreken:

“Toen ik in 1967 voor het eerst met mijn vader de plaats bezocht waar mijn grootvader Emanuel Snatager is begraven, moest ik daar van mijn vader zand over strooien dat hij uit het heilige land had mee genomen. Na een lange stille wandeling in Zutphen kwamen we bij het graf aan en bedankte mijn vader God dat mijn grootvader een natuurlijke dood is gestorven. Als kind kwam het schokkend over dat er iets is dat erger is dan de dood.”

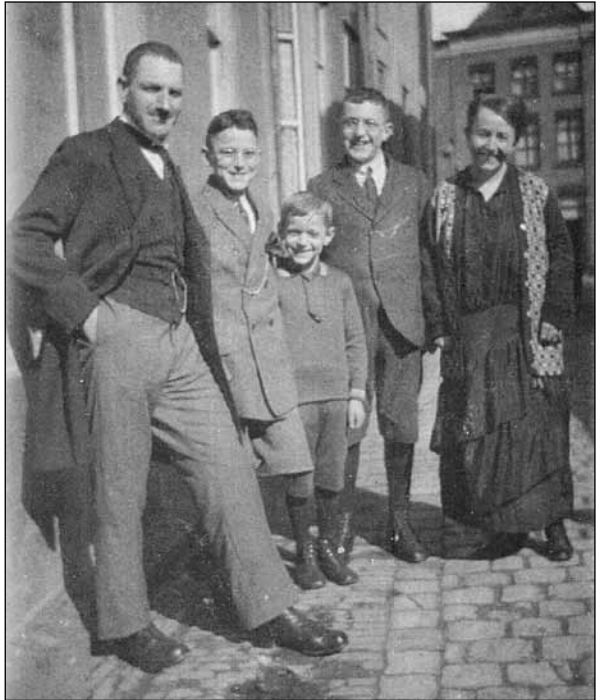
Levensloop

Wie was deze opmerkelijke man? Emanuel Snatager werd in maart 1953 geboren in Israël, is daar opgegroeid en heeft er zijn dienstplicht vervuld bij de luchtmacht. In 1966 heeft hij zijn *bar mitzwa* (kerkelijke meerderjarigheid) gevierd en van zijn vader bij die gelegenheid als cadeau een reis naar Nederland gekregen, de reis waarop hij doelt in het citaat hierboven. Die vader was Eduard Snatager, de jongste van de drie zonen van Emanuel senior en diens “Joeltje” Wallerstein. Abraham (Bram) was in 1910 geboren, Herman in 1912 en Eduard in 1917.

Schrijnend lot

Eduard was in 1945 de enige overlevende. Tijdens zijn onderduik in Wapenveld had hij brieven ontvangen van zijn broer Herman die vanuit het onderduikadres na enkele maanden toch naar moeder en vrouw in de Raadhuissteeg in Zutphen was teruggekeerd. Moeder Joeltje werd in februari 1943 in Auschwitz vermoord, vijf maanden na haar oudste zoon.

Foto uit de jaren 20, van Emanuel Snatager senior met zijn vrouw Joeltje en hun drie zoons voor hun huis in de Raadhuissteeg in Zutphen. De jongste zoon Eduard, midden op de foto, is de vader van Emanuel jr. Foto uit: Herman Snatager, *Zo gaan we allemaal...*



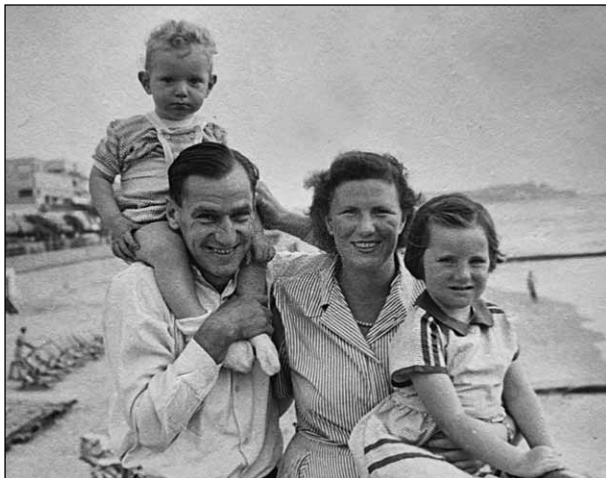
Herman en zijn vrouw Betty (Beppie) werden een maand later naar doorgangskamp Westerbork overgebracht. Daar bevalt Beppie op 9 mei van een zoon die naar zijn grootvader Emanuel wordt genoemd. Baby Emanuel Snatager overlijdt zeventien dagen later in het kamp, zijn ouders worden op 23 juli in Sobibor vergast. Eduard heeft twee jaar later geen reden om nog in Nederland te blijven. In 1947 emigreert hij naar Palestina. Hij trouwt daar in 1949 met Ruth Hecht. Zij is in Bratislava geboren uit Joodse ouders en al tien jaar eerder geëmigreerd.

De overdracht van trauma's

Eduard leed onder een zwaar schuldcomplex. "Ik kon me niet amuseren, ik had niet het recht me te amuseren en vrij te leven. Waarom leefde ik nog, waarom zijn die anderen omgekomen? Ik had het kerkhof thuis..." Hij zocht zwaar lichamelijk werk zodat hij 's nachts kon doorslapen.

De jongste Emanuel Snatager heeft dezelfde naam gekregen als zijn neefje in kamp Westerbork maar zeventien dagen heeft mogen dragen, de naam van hun beider grootvader. Nadat hij zelf was overleden, werd gezegd dat hij veel heeft betekend voor de behandeling van "trans-generatiele belasting": het doorgeven van oorlogstrauma's aan de vol-

De jongste Emanuel Snatager, hiernaast op de nek van zijn vader Eduard op het strand van Tel Aviv in 1954. Rechts moeder Ruth en zus Ronit.



gende generaties. Emanuel Snatager junior heeft in 1975 zijn geboorteland Israël verlaten en is in Utrecht psychologie gaan studeren. Vier jaar later ging hij in de leer bij Eddy de Wind, de Joodse psychiater die uit Auschwitz was teruggekomen. En hij was diens assistent tot zijn dood in 1987. Door als psychotherapeut de transgenerationele belasting bij anderen te helpen verlichten heeft Snatager die bij zichzelf dragelijk gemaakt. Zijn veel te vroege dood sluit niettemin een voltooid en vooral een zinvol leven af. Emanuel Snatager laat geen kinderen na. Wél twee Nederlandse stichtingen, de *Ruth and Eduard Snatager Foundation* en de *Emanuel Snatager Foundation*. Laatstgenoemde stichting doet buiten Israël wat de stichting op naam van zijn overleden ouders in dat land beoogt: het financieel steunen van projecten van personen en organisaties die zich richten op slachtoffers en daders van geweld (oorlog, genocide, slavernij, incest, verkrachting en zo meer) of op het voorkómen daarvan.

Met dank aan Eva van der Fluit, Ronit Levi-Ari en Liesbeth Molenberg.

Bronnen

- Herman Snatager, ca. 1989, *Zo gaan we allemaal... Brieven van een vervolgd man 1941-1943*. (voorwoord door Emanuel Snatager, inleiding en bezorging door J.W. Regenhardt). Uitgeverij Voorzward, Spaarndam.
- Peter de Waard, Zijn leven werd van A tot Z door vader gevormd, *De Volkskrant*, 9 november 2020, Amsterdam.
- Zie emanuelsnatagerfdn.org voor informatie over de Emanuel Snatager Foundation.
- Zie snatagerfoundation.org voor de stichting op naam van zijn ouders.